

¹ Wydział Pedagogiki i Psychologii UMCS, Zakład Psychologii Ogólnej

² Uniwersytet Gdański, Zakład Psychologii Penitencjarnej i Resocjalizacji

³ Katolicki Uniwersytet Lubelski Jana Pawła II

Katedra Psychologii Społecznej i Psychologii Religii

¹ ANNA TYCHMANOWICZ, ² AGATA GOŹDZIEWICZ,
³ BEATA ZARZYCKA

anna.tychmanowicz@poczta.umcs.lublin.pl; psyag@ug.edu.pl

zarzycka@kul.lublin.pl

Transmisja wartości w rodzinach migrantów

The transmission of values in the families of migrants

STRESZCZENIE

Wartości nabywane w procesie socjalizacji podlegają modyfikacjom na przestrzeni życia człowieka. Szczególnie istotne znaczenie w kształtowaniu wartości i ich systemu ma rodzina, a także szeroko rozumiane otoczenie społeczne jednostki. W sytuacji migrantów zmiana środowiska społecznego wiąże się z doświadczeniem różnic kulturowych, nowych norm obyczajowych i prawnych, co może w istotny sposób modyfikować system wartości (Bera 2008, s. 33). Dotychczasowe badania dotyczące wartości w rodzinach migrantów wskazują na kilka istotnych zjawisk. Rozbieżność wartości cenionych w kraju przyjmującym i kraju pochodzenia może stanowić przyczynę wielu problemów psychologicznych (Sam 2000). Ponadto wartości kraju przyjmującego mogą być odmiennie interpretowane przez samych migrantów i ich dzieci. Najskuteczniejszą strategią adaptacji psychologicznej do nowego środowiska wydaje się łączenie wartości obu kultur – własnej (*heritage culture*) i kraju przyjmującego (*receiving culture*).

Celem artykułu jest zaprezentowanie wyników dotychczasowych badań podejmujących problematykę transmisji wartości w rodzinach migrantów oraz ukazanie studium obrazującego analizowane zagadnienie.

Słowa kluczowe: wartości, transmisja wartości, migracja, rodziny migrantów

WPROWADZENIE

Wartości wpisane są w ludzkie życie, w znacznej mierze warunkując jego jakość i sens. Psychologiczne ujęcia wartości akcentują ich znaczenie w proce-

sach formowania osobistych celów i dążeń oraz nadawania znaczeń (Oleś 2002, s. 53–54). Z tego powodu podkreśla się rolę wartości w tworzeniu oraz realizowaniu planów życiowych (Mądrzycki 2002, s. 119). Wartości wyznaczają również sposoby zaspokajania potrzeb oraz ich hierarchię (Mądrzycki 2002, s. 119), a także istotnie wpływają na społeczne funkcjonowanie osoby. W procesie oceniania zdarzeń, innych ludzi oraz samego siebie pełnią funkcję standardów wyznaczających pożądane stany rzeczy (Schwartz 2001, s. 701). Wartości oddziałują też na samoocenę jednostki, postrzeganie innych osób, grup społecznych i instytucji (Mądrzycki 2002, s. 119–120). Grupy i instytucje społeczne mogą również generować wartości, wówczas cele warunkujące przetrwanie grup i pomyślność innych są – jako wartości – internalizowane w procesie socjalizacji (Schwartz 2001, s. 701).

Schwartz i Bilsky (1987, s. 551; 1990, s. 878) wskazali pewne formalne atrybuty wartości, które są wspólne wielu stanowiskom definicyjnym. Zgodnie z tym ujęciem wartości są (a) pojęciami lub przekonaniami, (b) dotyczącymi pożądanego stanu finalnego lub zachowań, (c) wykraczającymi poza określone sytuacje, które (d) ukierunkowują selekcję lub ocenę zachowań i wydarzeń oraz (e) są uporządkowane ze względu na relatywną ważność (por. Brzozowski 2007, s. 53–54). Autorzy akcentują zatem motywacyjną funkcję wartości, wyrażającą się między innymi w dokonywaniu wyborów i ocen.

Zdaniem Mądrzyckiego (2002, s. 120), istnieją dwa źródła uznawanych przez jednostkę norm i wartości: (1) przekazywane w procesie socjalizacji doświadczenie innych ludzi oraz (2) doświadczenie własne. Autor podkreśla, że wartości ukształtowane w wyniku doświadczeń własnych w większym stopniu wpływają na zachowanie jednostki niż wartości przejęte od innych ludzi. Brzozowski (2007, s. 288) zauważa ponadto, że wybór jednostki w zakresie wartości nie jest absolutny, podlega pewnym ograniczeniom, np. uwarunkowaniom biologicznym. W odniesieniu do kontekstu rozwojowego nabywanie poszczególnych wartości i kształtowanie ich systemów jest szczególnie zintensyfikowane w okresie dorastania i wczesnej dorosłości (Cieciuch 2013, s. 134).

Z uwagi na znaczenie wartości w funkcjonowaniu jednostek oraz mechanizmy związane z ich kształtowaniem, zasadne wydaje się pytanie o dynamikę wartości w rodzinach migrantów. Niniejszy artykuł koncentruje się na problematyce transmisji wartości w kolejnych pokoleniach migrantów oraz znaczeniu, jakie mają wartości kraju pochodzenia i wartości kraju przyjmującego. Przedstawione zostaną rezultaty dotychczasowych analiz w zakresie tej problematyki oraz studium przypadku stanowiące wstęp do planowanych badań własnych.

PROBLEMATYKA MIGRACJI

Ze względu na duże znaczenie zjawiska migracji zagranicznych dla funkcjonowania kraju stało się ono przedmiotem analiz różnych dziedzin nauki, takich jak demografia, geografia, nauki humanistyczne i społeczne (Górny i Kaczmarczyk 2003, s. 4). Migracja jest zjawiskiem wieloaspektowym, dostarczającym zarówno korzyści, jak i generującym straty. Wśród korzyści wynikających z migracji wymienia się zmniejszenie napięcia społecznego powstającego na skutek trudnej sytuacji na rynku pracy, transfery pieniężne z migracji oraz korzyści indywidualne, takie jak np. znalezienie możliwości legalnej pracy i zarobku. Do kosztów strategii migracyjnej należą: drenaż umiejętności i redukcja kapitału ludzkiego uwarunkowana masowymi wyjazdami ludzi młodych i wykształconych, a także społeczne koszty procesu odpływu, to znaczy rozłąka z rodziną lub jej rozpad, oraz osłabienie dynamiki wzrostu niektórych regionów wynikające z osłabienia więzi społecznych. Koszty migracji ponoszą również osoby zatrudnione za granicą, podejmując często prace poniżej posiadanych kwalifikacji i poziomu wykształcenia, co w konsekwencji może prowadzić do trudności z awansem za granicą, jak również znalezieniem lepszej pracy po powrocie do kraju (Iglicka 2008).

Podejmowanie aktywności zawodowej poza krajem stałego zamieszkania stało się tak problemem cywilizacyjnym, jak i psychologicznym ze względu na wpływ na jednostkę (Bańka 2005, s. 8). Cechą współczesnych migracji jest dodatkowo dążenie kreatywnych jednostek do osiągnięcia takich wartości, jak zatrudnienie, poprawienie umiejętności komunikacyjnych w języku obcym, atrakcyjny styl życia, klimat itp. Nie są to jednak migracje jednostronne, ponieważ wiele osób decyduje się na powrót do kraju pochodzenia. Ze względu na powszechnie dostępne możliwości szybkiej komunikacji do miejsc bardzo oddalonych również dla polskich migrantów podjęcie decyzji o pracy za granicą stanowi wybór coraz łatwiejszy i częstszy, nie tylko z powodu lepszych warunków finansowych, ale również ze względu na możliwość korzystania z wielu zasobów niedostępnych na miejscu (Bańka 2006, s. 23).

Z problematyką migracji zagranicznych związane jest pojęcie akulturacji psychologicznej. Akulturacja ma różny charakter zależnie od tego, jakiej grupy dotyczy. Uprzywilejowana grupa migrantów (turyści, studenci zagraniczni, ekspatrianci, stali rezydenci w innych krajach), mająca znaczne środki do podróżowania po świecie, ponosi zdecydowanie niskie koszty psychologiczne ze względu na gwarantowane umowami warunki przyjęcia do pracy (nauki) i ułatwienia w organizacji życia (por. Olczak i Penczek 2006). Kolejna grupa migrantów, stanowiąca prototyp akulturacyjny, obejmuje migrantów ekonomicznych (podejmujących ryzykowne przedsięwzięcie, jakim jest dążenie do poprawienia własnej sytuacji ekonomicznej), repatriantów (przymusowo wysiedlonych lub zatrzymanych w innym kraju), reemigrantów (bardziej uprzywilejowanych, którzy podjęli w prze-

szłości decyzję o wyjeździe, a obecnie – po upływie wielu lat – decydujących się na powrót do kraju) (Boski 2009, s. 505–509; por. Bera 2008 s. 77–80).

Ludzi, którzy prowadzą życie osiadłe bądź migrują, można zlokalizować na osi harmonia–dysharmonia. W sytuacji psychologicznej imigranta widoczna jest destabilizacja w stosunku do jego poprzedniego życia. Odczuwanej dysharmonii towarzyszy jednak nadzieja poprawy obecnego stanu. Dla takiego egzystowania charakterystyczna jest materializacja świadomości, czyli koncentracja na środkach finansowych. Badania wskazują, że długotrwały okres dysharmonii, w którym dominuje praca, wyrzeczenia i deprywacja, może prowadzić do zmian osobowości, spowodowanych głębokością doświadczenia migracji, istotnie zmieniającego tryb i sens życia człowieka (Boski 2009, s. 560). Zmiana środowiska społecznego wiąże się również z doświadczeniem różnic kulturowych, nowych norm obyczajowych i prawnych, mogących w istotny sposób modyfikować system wartości (Bera 2008, s. 33).

WARTOŚCI W RODZINACH MIGRANTÓW

Rodzice-migranci uczą dzieci języka i zwyczajów charakterystycznych dla kraju pochodzenia, co jest wyrazem transmisji wartości i praktyk kultury własnej (Hughes 2003, za: Schwartz i Zamboanga 2008, s. 276). Rodzicielstwo realizowane w kulturze odmiennej niż własna jest szczególnie trudne, ponieważ wartości rodzinne są różnie interpretowane w odmiennych kulturach. Szczególnie komplikacje można zaobserwować w sytuacji, gdy wartości i istotne cele kultury pochodzenia są inaczej rozumiane przez migrantów i ich dzieci. Te różnice są szczególnie wyraźne w tych rodzinach migrantów, które muszą skonfrontować własne wartości kolektywistyczne z wartościami indywidualistycznymi krajów wyżej rozwiniętych, w jakich się znajdują (Renzaho i Vignjevic 2011, s. 72). W tej części artykułu przedstawiono rezultaty badań obrazujących funkcjonowanie różnych grup imigrantów w kontekście transmisji wartości w ich rodzinach.

Holenderskie badania imigrantek z Maroka wykazały, że inna jest percepcja rozwoju poznawczego dzieci przez matki niepiśmienne i mniej wykształcone w stosunku do tych lepiej wykształconych. Te pierwsze podkreślały znaczenie rozwoju wartości moralnych, społecznych i religijnych dla wzmocnienia tożsamości kulturowej ich dzieci. Natomiast matki ze średnim i wyższym wykształceniem szczególnie ceniły kształcenie się i traktowały sukces szkolny jako wynik ich własnych wysiłków oraz wsparcia udzielanego dziecku (el Moussaoui i Braster 2011, s. 374–381).

Próbowano również określić modele funkcjonowania rodziców w kolejnych pokoleniach w rodzinach imigrantów marokańskich. Analizowano funkcjonowanie 3 pokoleń marokańskich matek: (1) które przyjechały do Izraela w latach pięćdziesiątych ubiegłego wieku, a ich kolejne dzieci urodziły się w tym kraju,

(2) ich córek, które przyjechały do Izraela jako dzieci i tam zawarły małżeństwo oraz (3) ich wnuczek urodzonych w Izraelu, które zostały matkami w latach dwudziestych. Okazało się, że przebywanie w danej społeczności imigranckiej pozwala zachować wiele tradycyjnych zwyczajów, a jednocześnie radzić sobie ze zmianami doświadczanymi w nowym otoczeniu. W obrębie danego pokolenia selektywnie przyjmowane są zasadnicze wartości kultury przyjmującej (Glassman i Eisikovits 2006, s. 463, 472–474).

Do podobnych wniosków prowadzą badania dotyczące norm i wartości w grupie kobiet – dorosłych dzieci włoskich imigrantów, mieszkających w Wielkiej Brytanii (Zontini 2007, s. 1103–1119). Analizy koncentrowały się na wartościach dotyczących opieki, obejmujących macierzyństwo, zajmowanie się osobami starszymi czy zaangażowanie w relacje z dalszymi krewnymi. Uzyskane rezultaty wskazują zarówno na ciągłość, jak i zmiany w zakresie wartości preferowanych przez migrantów i ich dzieci. Kierunek tych zmian nie jest oczywisty – nie zawsze są to zmiany postępujące od wartości „tradycyjnych” do „nowoczesnych” czy od wartości „etnicznych” do wartości akceptowanych przez większość ludzi w nowej kulturze (wartości „głównego nurtu”) (Zontini 2007, s. 1103). Ponadto część tych zmian stanowi konsekwencję własnych doświadczeń z dzieciństwa, a także funkcjonowania w rzeczywistości większej stabilności gospodarczej, oferującej szersze spektrum możliwości i dokonywanych wyborów (Zontini 2007, s. 1111).

W innym badaniu (fokusowe wywiady grupowe) próbowano oszacować znaczenie wzorców międzygeneracyjnych oraz funkcjonowania rodzicielskiego w nowej kulturze w rodzinach afrykańskich migrantów żyjących obecnie w Australii i modyfikacji ich sposobu życia (Renzaho i in. 2011, s. 228). Sposób sprawowania opieki rodzicielskiej w kraju pochodzenia migrantów może różnić się od tego, który jest charakterystyczny dla kultury kraju przyjmującego. Szczególnie trudna sytuacja jest wówczas, gdy rodzice i ich dzieci różnią się w zakresie wartości i celów. Warto w tym kontekście zwrócić uwagę, że sprawowanie ról rodzicielskich w krajach azjatyckich i afrykańskich zakłada rozumienie rodziny jako systemu składającego się również z dalszych krewnych, z których każdy odgrywa specyficzną rolę w wychowaniu dzieci. W sytuacji migracyjnej, kiedy proces akulturacyjny przebiega w ten sposób, że rodzice chcą utrzymać wartości i normy kultury własnej, w małym stopniu przyjmując wartości kultury kraju pobytu, istnieje bardzo duże prawdopodobieństwo niepowodzeń w komunikacji oraz znacznego pogorszenia relacji między rodzicami i dziećmi (Renzaho i in. 2011, s. 228–229). Rodzice – migranci – uznają za istotne jak najwcześniejsze przekazywanie wartości rodzinnych i posłuszeństwa wobec starszych i wspólnoty oraz wspólnej odpowiedzialności wszystkich członków rodziny (również tej dalszej) za wychowanie dzieci. W tym przypadku funkcjonowanie rodzin migrantów opiera się na wartościach kolektywistycznych, szerokiej strukturze rodziny, znaczeniu wspólnoty i hierarchiczności w procesie podejmowania decyzji. W tych

rodzinach oczekuje się również, że religijne i kulturowe tradycje rodziców będą podtrzymywane przez ich dzieci (Renzaho i in. 2011, s. 238). Dlatego też ważne jest wsparcie afrykańskich migrantów w zakresie zrozumienia norm, wartości i oczekiwań istotnych dla kraju przyjmującego, ale również wprowadzenia pewnych modyfikacji w zakresie stylu sprawowania opieki rodzicielskiej (Renzaho i in. 2011 s. 238).

Kasinitz (2008, za: Levitt 2009, s. 1225–1226) zwraca uwagę, że w warunkach migracji dzieci nie są w takim samym stopniu jak rodzice zaangażowane w wartości i praktyki charakterystyczne dla kraju pochodzenia. Wywiady przeprowadzone z dziećmi Meksykanów urodzonych w Stanach Zjednoczonych pokazały, że wartości i tradycje kraju pochodzenia mają dla respondentów różne znaczenie. Główne zadanie, jakie stawiają sobie badani, polega na połączeniu wartości i praktyk kraju rodzinnego i kraju przyjmującego, szczególnie jeśli dotyczy to płci lub wspólnoty (Levitt 2009, s. 1227). Również Smith (2006, za: Levitt 2009, s. 1230), badający drugie pokolenie amerykańskich Meksykanów żyjących w Nowym Jorku, podkreśla znaczenie wzrastania w transnarodowym środowisku społecznym w kontekście socjalizacji i tworzenia sieci społecznych. Doświadczenie odmiennego rozumienia wartości związanych z płcią przez młodych Meksykanów prowadzi do próby osiągnięcia pewnego kompromisu.

Dzieci, które nigdy nie podróżowały do kraju swojego pochodzenia, również mają kontakt z charakterystycznymi dla kultury własnej wartościami i praktykami oraz uczą się ich poprzez regularne rozmowy telefoniczne i przyjmowanie wizyt swoich rodaków (Levitt 2009, s. 1236).

Portes i Rivas (2011, s. 219) zauważają, że migranci o niskim statusie społeczno-ekonomicznym mają trudności z awansem społecznym, ale ich dzieci mogą przezwyciężyć te bariery poprzez naukę języka i kultury kraju przyjmującego z jednoczesnym zachowaniem języka, wartości oraz obyczajów kraju rodzinnego. Pozwala to na równoczesne uzyskanie oparcia w kraju przyjmującym oraz utrzymanie więzi z kulturą pochodzenia rodziców (selektywna akulturacja) (Portes, Fernández-Kelly 2006, s. 14–15; Portes, Rivas 2011, s. 225). Nauka języka kraju przyjmującego jest niezwykle istotna z punktu widzenia dalszego w nim funkcjonowania, natomiast wartość i rola zachowania języka rodziców nie jest już oceniana tak jednoznacznie (Portes, Rivas 2011, s. 231; por. Brimelow 1999).

STUDIUM PRZYPADKU

Na tym etapie zaprezentowane zostanie studium przypadku na podstawie pogłębionego wywiadu oraz badania kwestionariuszowego (Skalą Wartości Rokeacha).

Osobą badaną jest Swietłana (32 lata) pochodząca z jednego z krajów byłego ZSRR. Badana jest doktorem nauk humanistycznych i pracuje jako nauczyciel

akademicki na polskiej wyższej uczelni. Obecnie samotnie wychowuje 6-letnią córkę.

HISTORIA MIGRACJI

Swietłana przyjechała do Polski po raz pierwszy w roku 1999, przebywała tu przez 3 tygodnie w ramach programu wymiany studentów. Kolejny pobyt w Polsce, trwający 6 miesięcy, miał miejsce w 2000 roku, również w ramach wymiany studenckiej. W tym czasie poznała mężczyznę (Polaka), z którym wzięła ślub w 2002 roku. W 2006 roku obroniła pracę doktorską i zmieniła miejsce pobytu, ponieważ jej małżeństwo rozpadło się. W nowym miejscu zamieszkania związała się z innym mężczyzną, który jest ojcem jej dziecka.

WARTOŚCI W RODZINIE POCHODZENIA

Swietłana pochodzi z rodziny wyznania prawosławnego. Jednakże jej rodzice sporadycznie kultywowali rytuały i ceremonie religijne, ograniczając się przede wszystkim do obchodzenia Świąt Wielkanocnych. W ostatnich latach matka zaczęła chodzić do cerkwi i uczestniczyć w praktykach religijnych.

WARTOŚCI WE WŁASNEJ RODZINIE SWIETŁANY

Swietłana twierdzi, że nie jest dla niej istotna edukacja religijna własnego dziecka. Religię redukuje do tradycji. Obchodzi zarówno święta katolickie, jak i prawosławne (w sensie zwyczajów z nimi związanych). Niespecjalnie przejmując się kultywowaniem tradycji i rytuałów we własnym domu.

Najważniejszym zadaniem, jakie sobie stawia, to tak wychować dziecko, aby było dobrym człowiekiem, co można według niej osiągnąć bez wsparcia jakiegokolwiek religii.

Dla Swietłany ważne są wartości moralno-etyczne oraz rozwój intelektualny i emocjonalny dziecka. Wartości, które określa jako ważne, to: dobroć (rozumiana jako niekrzywdzenie innych), pomoc innym, altruizm, szczerłość, otwartość, tolerancja i posiadanie szerokich horyzontów. Na drugim miejscu Swietłana stawia wartości intelektualne. Swietłana twierdzi, że chce przekazać dziecku te same wartości, które były ważne dla jej rodziców i były przez nich przekazywane.

WYNIKI BADANIA KWESTIONARIUSZOWEGO

Swietłana została zbadana Skalą Wartości Rokeacha¹ w polskiej adaptacji P. Brzozowskiego (1989). Spośród wartości ostatecznych najniższe rangi² otrzy-

¹ W literaturze wskazuje się na pewne ograniczenia metody wynikającej z zastosowanego formatu odpowiedzi (por. Oleś 2002). Jednakże wydaje się, że określenie wartości najbardziej i najmniej ważnych dla badanej osoby jest adekwatne do celu badania.

² Wartości w Skali Wartości Rokeacha wyrażone są na skali rangowej. Oznacza to, że im niższa

mały: równowaga wewnętrzna (brak konfliktów wewnętrznych), wolność (niezależność osobista, wolność wyboru) oraz poczucie własnej godności (samopoważanie), a najwyższe rangi: bezpieczeństwo narodowe (zabezpieczenie przed napaścią), równość (braterstwo, jednakowe szanse dla wszystkich), zbawienie (zbawienie duszy, życie wieczne). Natomiast w zakresie wartości instrumentalnych najbardziej preferowane są następujące wartości: o szerokich horyzontach (otwartym umyśle), odważny (broniący swoich przekonań) i kochający (czuły, delikatny), a najmniej preferowane: uprzejmy (życzliwy, grzeczny wobec innych), wybaczący (gotowy do wybaczenia innym), posłuszny (wypełniający polecenia, pełny szacunku).

Biorąc pod uwagę informacje uzyskane na podstawie wywiadu i badania kwestionariuszowego, można zauważyć pewne podobieństwa, tj. zdecydowane podkreślanie znaczenia otwartego umysłu i miłości oraz nieprzywiązywanie wagi do wartości religijnych.

WNIOSKI

Przegląd badań dotyczących transmisji wartości w rodzinach migrantów oraz zaprezentowane studium przypadku pozwalają na sformułowanie kilku wniosków.

Studium przypadku jest o tyle interesujące, że Swietłana reprezentuje wartości bardziej kosmopolityczne – raczej uniwersalne niż charakterystyczne dla danego kręgu kulturowego. Wartości te są odmienne zarówno od kulturowanych w jej domu rodzinnym, jak i od cenionych w kraju przyjmującym. Nie są one zatem typowe ani dla kultury pochodzenia, ani dla kultury kraju pobytu. Równocześnie Swietłana deklaruje ciągłość pomiędzy tradycją i wartościami swoich rodziców a własnymi. Podkreśla, że chce te same wartości przekazać swojej córce. Zastosowaną przez nią strategię można określić, za Berrym (Berry i in. 1989, za: Grzymała-Moszczyńska 2010, s. 355), jako marginalizację³. Ciekawe jest to, że Swietłana akcentuje międzypokoleniową kontynuację wartości i tradycji w swojej rodzinie, co sugerowałoby przyjęcie separacyjnej strategii akulturacji.

Większość miar akulturacji oszacowuje jej behawioralne aspekty, np. preferencje językowe, żywieniowe, społeczne, jednak akulturacja odnosi się do zmian zarówno wartości, jak i zachowań (Zane, Mak 2003; Cabassa 2003, za: Schwartz,

jest ranga przypisywana danej wartości, tym większa jest preferencja tej wartości. I odwrotnie: im wyższa jest ranga przypisywana danej wartości, tym słabsza jest jej preferencja.

³ W swoim modelu wyodrębnia 4 strategie akulturacyjne imigrantów: (1) integracja, rozumiana jako utrzymanie cech własnej kultury przy jednoczesnym przyjęciu cech kultury kraju goszczącego, (2) asymilacja, polegająca na odrzuceniu kultury kraju pochodzenia oraz przyjęciu nowej kultury, (3) separacja, czyli zachowanie własnej kultury, bez przyjmowania kultury kraju pobytu, (4) marginalizacja – odrzucenie cech obu kultur.

Zamboanga 2008, s. 276). W efekcie trafność kategorii Berry'ego jako wskaźników akulturacji jest częściowo zależna od ich możliwości odniesienia się do opartych na wartościach wskaźników kulturowej tożsamości (Schwartz, Zamboanga 2008, s. 276).

W odniesieniu do wartości w rodzinach migrantów popularne jest przyjmowanie jednego z dwóch skrajnych stanowisk. Zgodnie ze stanowiskiem pierwszym migranci i ich dzieci utrzymują w niezmienionej formie wartości charakterystyczne dla kultury pochodzenia. Stanowisko drugie zakłada, że dzieci migrantów odrzucają normy i wartości rodziców i przyjmują wartości typowe dla nowego środowiska (Zontini 2007, s. 1104). Tymczasem prezentowany przegląd literatury świadczy o tym, że w obszarze wartości migrantów i ich dzieci wyrażana jest zarówno ciągłość, jak i zmiana. Ponadto badania te wskazują, że dzieci częściej próbują połączyć wartości przekazywane przez rodziców z wartościami nowej kultury, natomiast rodzice mają większą skłonność do pozostawiania przy wartościach własnej kultury.

BIBLIOGRAFIA

- Bańka A. (2005), *Otwartość na karierę międzynarodową. Podstawy teoretyczne oraz struktura czynnikowa Skali Otwartości na Karierę Międzynarodową*, Poznań-Warszawa: Studio PRINT-B, Instytut Rozwoju Karier.
- Bańka A. (2006), *Poradnictwo transnacyjne. Cele i metody międzykulturowego doradztwa kariery*, „Zeszyty Informacyjno-Metodyczne Doradcy Zawodowego”, nr 36.
- Bera R. (2008), *Aksjologiczny sens pracy a poczucie jakości życia młodych emigrantów polskich*, Lublin: Wydawnictwo UMCS.
- Boski P. (2009), *Kulturowe ramy zachowań społecznych. Podręcznik psychologii międzykulturowej*, Warszawa: Wydawnictwo Naukowe PWN - Academica Wydawnictwo SWPS.
- Brimelow P. (1999), *Alien Nation: Common Sense about America's Immigration Disaster*, New York: Random House.
- Brzozowski P. (1989), *Skala wartości (SW). Polska adaptacja Value Survey M. Rokeacha. Podręcznik*, Warszawa: Pracownia Testów Psychologicznych Polskiego Towarzystwa Psychologicznego.
- Brzozowski P. (2007), *Wzorcowa hierarchia wartości: polska, europejska czy uniwersalna? Psychologiczne badania empiryczne*, Lublin: Wydawnictwo UMCS.
- Cieciuch J. (2013), *Kształtowanie się systemu wartości od dzieciństwa do wczesnej dorosłości*, Warszawa: Wydawnictwo Liberi Libri.
- el Moussaoui N., Braster S. (2011), *Perceptions and Practices of Stimulating Children's Cognitive Development Among Moroccan Immigrant Mothers*, „Journal of Child and Family Studies”, 20 (3).
- Glassman I., Eisikovits R. A. 2006, *Intergenerational Transmission of Motherhood Patterns: Three Generations of Immigrant Mothers of Moroccan Descent in Israel*, „Journal of Comparative Family Studies”, 37 (3).
- Górny A., Kaczmarczyk P. (2003), *Uwarunkowania i mechanizmy migracji zarobkowych w świetle wybranych koncepcji teoretycznych*, Warszawa: Instytut Studiów Społecznych UW.

- Grzymała-Moszczyńska H. (2010), *Potrzeby nowych kompetencji zawodowych psychologów w związku z polską sytuacją migracyjną*, [w:] H. Grzymała-Moszczyńska, A. Kwiatkowska i J. Roszak (red.), *Drogi i rozdroża. Migracje Polaków w Unii Europejskiej po 1 maja 2004 roku. Analiza psychologiczno-socjologiczna*, Kraków: Zakład Wydawniczy NOMOS.
- Iglicka K. (2008), *Kontrasty migracyjne Polski. Wymiar transatlantycki*, Warszawa: Wydawnictwo Naukowe SCHOLAR.
- Levitt P. (2009), *Roots and Routes: Understanding the Lives of the Second Generation Transnationally*, „Journal of Ethnic and Migration Studies”, 35 (7).
- Mądrzycki T. (2002), *Osobowość jako system tworzący i realizujący plany*, Gdańsk: Wydawnictwo Uniwersytetu Gdańskiego.
- Olczak E., Penczek M. (2006), *Wolontariusze i stypendyści w krajach Unii Europejskiej. Porównanie procesów akulturacji psychologicznej*, „Studia Psychologiczne”, 44/1.
- Oleś P. (2002), *Z badań nad wartościami i wartościowaniem: niektóre kwestie metodologiczne*, „Roczniki Psychologiczne”, t. 5.
- Portes A., Fernández-Kelly P. (2006), *No Margin for Error: Educational and Occupational Achievement among Disadvantaged Children of Immigrants*. Final Report to the Andrew W. Mellon Foundation, The Center of Migration and Development, Princeton University.
- Portes A., Rivas A. (2011), *The Adaptation of Migrant Children*, „The Future of Children”, 21 (1).
- Renzaho AMN, Green J., Mellor D., Swinburn B. (2011), *Parenting, family functioning and lifestyle in a new culture: the case of African migrants in Melbourne, Victoria, Australia*, „Child and Family Social Work”, 16.
- Renzaho AMN, Vignjevic S. (2011), *The Impact of a Parenting Intervention in Australia among Migrants and Refugees from Liberia, Sierra Leone, Congo, and Burundi: Results from the African Migrant Parenting Program*, „Journal of Family Studies”, 17 (1).
- Sam D.L. (2000), *Psychological Adaptation of Adolescents with Immigrant Backgrounds*, „The Journal of Social Psychology”, 140 (1).
- Schwartz S. H. (2001), *Wartości*, [w:] A. S. R. Manstead, M. Hewstone (red.), *Psychologia społeczna. Encyklopedia Blackwella*, Warszawa: Wydawnictwo Jacek Santorski & Co.
- Schwartz S. H., Bilsky W. (1987), *Toward a universal psychological structure of human values*, „Journal of Personality and Social Psychology”, 53 (3).
- Schwartz S. H., Bilsky W. (1990), *Toward a theory of the universal content and structure of values: Extensions and cross-cultural replications*, „Journal of Personality and Social Psychology”, 58 (5).
- Schwartz S. J., Zamboanga B. L. (2008), *Testing Berry's Model of Acculturation: A Confirmatory Latent Class Approach*, „Cultural Diversity and Ethnic Minority Psychology”, vol. 14, nr 4.
- Zontini E. (2007), *Continuity and Change in Transnational Italian Families: The Caring Practices of Second-Generation Women*, „Journal of Ethnic and Migration Studies”, 33 (7).

SUMMARY

The values acquired during the socialization process are modified during the life of man. Family and the widely-understood social environment of an individual are of particular importance in shaping values and their system. In the case of migrants, the change of social environment is associated with the experience of cultural differences, new moral and legal norms, which can significantly modify the value system (Bera 2008, p. 33). Previous research on the families of migrants indicated some important phenomena. Divergence in values cherished in the host country and the country of origin may be the cause of many psychological problems (Sam 2000, p. 9). In addition, the values of the

host country may be interpreted differently by the migrants themselves and their children. The most effective strategy of psychological adaptation to the new environment seems to be the combination of the values of both cultures, i.e. the heritage culture and the receiving culture.

The purpose of this article is to present the results of the previous research dealing with the issues of the transmission of values in the families of migrants and to show the case study illustrating the analysed issue.

Key words: values, transmission of values, migration, families of migrants